

UOT 656; 338,2

**AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ
SİYASİ-İQTİSADI MÜNASİBƏTLƏRİNİN
MÜASİR İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ****M.MUSAYEVA****Bakı Dövlət Universiteti
matanatmusayeva@bsu.edu.az**

Məqalədə Azərbaycan ilə Türkiyənin siyasi-iqtisadi inkişaf strategiyası və inkişafının perspektivli istiqamətləri təhlil edilmiş, eləcə də Azərbaycan-Türkiyə strateji əməkdaşlığının Cənubi Qafqazda baş verən geosiyasi və geoiqtisadi proseslərə təsirinə aydınlıq gətirilmiş, bir millətin iki dövləti olaraq, beynəlxalq münasibətlərin fəal aktorlarına çevrilməklə dünyada sülhün və təhlükəsizliyin təmin olunması prosesinə konkret töfhələr verməsi, hər iki dövlətin çoxvektorlu xarici siyasət kursunun beynəlxalq aləmdə cərəyan edən mühüm hadisələr kontekstində araşdırılması aparılmışdır.

Bunlarla yanaşı, ümumilikdə Xəzər-Aralıq dənizi regionunda Türkiyə və Azərbaycanın iştirakı ilə həyata keçirilən bir sıra irimiqyaslı layihələr, region ölkələri arasındakı iqtisadi münasibətlərin mövcud vəziyyəti, onların enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması istiqamətində birgə həyata keçirdikləri strateji nəqliyyat dəhlizlərinin üstünlükləri, birlikdə gələcək iqtisadi inkişafın təminatçısı kimi çıxış etməsi və regiona sərmayə qoyuluşlarının artması elmi əsaslarla təhlil edilmişdir.

Ümumilikdə, məqalədə Dünya dövlətlərinin maraq dairəsində olan Azərbaycan və Türkiyənin geostrateji üstünlükləri və hərbi-geostrateji maraqları təhlil edilməklə xarici siyasət kursları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan-Türkiyə, “bir millət- iki dövlət”, strateji tərəfdaşlıq, strateji əməkdaşlıq, geostrateji hədəflər, siyasi-iqtisadi münasibətlər, ictimai sabitlik, enerji təhlükəsizliyi, transmilli maraqlar, xarici ticarət, Qara və Xəzər dənizi hövzəsi, Cənubi Qafqaz, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi.

Müasir dövrdə global proseslərin hökm sürdüyü rəqabət yönümlü beynəlxalq və yerli bazarda daxili imkanlara əsaslanmaqla siyasi və iqtisadi cəhətdən yüksək səviyyədə inkişaf etmək imkanları o qədər də asan deyil. Lakin xarici-iqtisadi münasibətlərinin yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsi, digər ölkələrin də iqtisadiyyatının ixtisaslaşma səviyyəsini yüksəltmək hesabına malik olduğu maddi, maliyyə, əmək və iqtisadi resurslardan daha səmərəli istiqamətdə istifadə etmək və bununla da davamlı inkişafa nail olmaq imkanları yaradır.

Təcrübə göstərir ki, kapital axını idxal-ixrac əməliyyatlarını əvəz etmir, onu tamamlayır. Bu baxımdan, Postsovet məkanı ölkələri ilə Türkiyənin siyasi-iqtisadi əlaqələrinin inkişaf etməsində ölkəmiz əhəmiyyətli vasitəçi rolunu oynayır. Azərbaycan və Türkiyə arasında investisiya əməkdaşlığının mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi və yüksək səviyyədə inkişaf istiqamətlərinin müəyyən-ləşdirilməsi və bu sahədə araşdırmaların aparılması gələcəkdə davam etdirilə-cək strateji tərəfdaşlıq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında siyasi-iq-tisadi və ticarət əlaqələrinin yaranması və inkişafı tarixən formalaşmış əlaqə-lərdən, dil-din və adət-ənənələrin yaxınlığından, milli iqtisadiyyatların struk-turundan və digər amillərdən asılıdır. Türk dünyası integrasiyasında strateji əməkdaşlığın, qarşılıqlı əlaqələrin, eləcə də beynəlxalq sistemdə tutduğu yerin Azərbaycan-Türkiyə tərəfdaşlığının rolu, bu rolun türk dünyasında nümunə təşkil etməsi baxımından əhəmiyyətini ortaya qoyur.

Bu nöqteyi-nəzərdən, Azərbaycanın xarici ölkələrlə siyasi-iqtisadi əlaqə-lərinin inkişaf etdirilməsində Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin müasir və-ziiyyətini və gələcəkdə daha perspektivli istiqamətlərinin öyrənilməsi aktualıq kəsb edir.

Qloballaşma dövrünün müasir çağırışları fonunda bütün ölkələr, o cüm-lədən dünyanın aparıcı dövlətləri qlobal və regional çərçivədə, müəyyən proseslərin və hadisələrin təsiri altında, habelə qarşılıqlı maraqlar kontekstində öz siyasətlərini həyata keçirirlər. Azərbaycan da öz milli maraqlarının təmin edilməsinə istiqamətlənmiş siyasi kursuna və coğrafi mövqeyinin üstünlük-lərinə uyğun olaraq düzgün siyasi-iqtisadi inkişaf strategiyası ilə Avrasiyanın dinamik inkişaf edən bir ölkəsinə çevrilmişdir.

SSRİ-nin dağılmasından sonra 18 oktyabr 1991-ci ildə müstəqilliyini elan edən Azərbaycan Respublikası demokratik, sivil, bazar iqtisadiyyatı prin-siplərinə uyğun cəmiyyət quruculuğunu prioritet istiqamət kimi seçmişdir. Hal-hazırda postsovet məkanı, Xəzər və Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz regionunda Azərbaycan Respublikası geosiyasi cəhətdən ən əhəmiyyətli və perspektivli ölkədir.

Ölkənin geosiyasi dəyərinin artmasına və xarici ölkələrlə münasibət-lərinin qurulmasına müsbət təsir göstərən əsas amillərdən biri onun əhəmiyyətli geosiyasi və coğrafi məkanda yerləşməsi hesab olunur. Azərbaycan Respub-likası dünyanın ən əhəmiyyətli regionlarından hesab olunan Avrasiyanın mərkəzində yerləşir, Xəzər və Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda gedən əsas proseslərin və transmilli maraqların mərkəzində dayanır. NATO və KTMT kimi hərbi-strateji blokləşmələrin təmas xəttində yerləşir. Həm Avropanın, həm Asyanın, Xəzər və Qara dəniz hövzəsi, Cənubi Qafqazın regional maraqlar mübarizəsində önəmli bir rola malikdir. Bunu aşağıdakılarla sübut etmək olar:

- əlverişli coğrafi, geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji mövqeyi;
- yürütdüyü müstəqil daxili və xarici siyasət;
- zəngin təbii ehtiyatlar, maddi-mənəvi və insan resursları;

- Şərq-Qərb alternativ nəqliyyat-kommunikasiya, tranzit və enerji dəhlizlərinin yaradılması sahəsində yürütdüyü transmilli siyasət;
- daxili ictimai-siyasi sabitliyin təmin etməsi, demokratik dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, bazar iqtisadiyyatı quruculuğu prinsiplərinin rəhbər tutulması [5].

Müasir dünyada iqtisadi qloballaşma ilə yanaşı iqtisadi regionlaşma meyilləri də güclənməkdədir. Çeşidli səbəblərdən bir-birinə yaxın olan ölkələr ilkin ticari və qeyri-ticari iqtisadi münasibətlərini qarşılıqlı olaraq gücləndirməkdə maraqlı olurlar. Belə örnəklərin ən uğurlularından biri də Azərbaycan və Türkiyə arasındakı siyasi-iqtisadi əlaqələrdir.

Müasir geosiyasi şəraitdə Azərbaycanın etibarlı strateji tərəfdaşı olan Türkiyə ilə münasibətlərin möhkəmləndirilib daha da genişləndirilməsi ölkəmizin xarici siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Müstəqilliyin ilk illərində Türkiyə iki qardaş ölkə arasında qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq prinsiplərini əsas tutaraq dövlət quruculuğu yolunda respublikamızın səylərini daim dəstəkləməklə hərtərəfli əlaqələrin inkişafına geniş yardım göstərmişdir.

Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri olduqca çoxşaxəlidir və müxtəlif istiqamətlər üzrə kifayət qədər dərinliyə sahibdir. Münasibətlər, həm ictimaiyyətlər arasında, həm də dövlət rəsmiləri və siyasətçilər tərəfindən daha çox **“bir millət, iki dövlət”** şüarı ilə xarakterizə edilir. Bu, münasibətlərin təməlinə tarixi, mədəni, milli, dini, ictimai və digər bu cür səbəblərin yer almasından qaynaqlanır. Ancaq müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri üçün **“strateji ortaqlıq”** ifadəsi daha uypun gəlir. Azərbaycan və Türkiyə aşağıdakı sahələrdə əməkdaşlıq edirlər:

- siyasi-iqtisadi inkişaf və ticarət;
- nəqliyyat, kənd təsərrüfatı və aqrar sənaye;
- bank işi və maliyyə;
- səhiyyə və farmasevtika;
- kommunikasiya;
- ətraf mühitin qorunması;
- enerji;
- turizm;
- elm və texnika və s [7].

Tarixi kökləri olan və müasir dövrə qədər müxtəlif mərhələlərdən keçən münasibətlər, XX əsrin sonlarında Azərbaycanın müstəqilliyinə yenidən qovuşması ilə birlikdə yüksəliş mərhələsinə keçmişdir. İki ölkə arasındakı münasibətlərin ən vacib istiqamətlərindən biri də, heç şübhəsiz iqtisadi əlaqələrdir.

1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanmış “Əsrin müqaviləsi”nin xarici neft şirkətlərinin konsorsiumunda “Türk petrolları” şirkətinin təmsil olunması Türkiyə ilə Azərbaycan arasında strateji əməkdaşlığın inkişafının ilk əsas təzahürü idi. Xəzər regionunda fəal mövqeyi ilə seçilən və Azərbaycanın bütün məsələlər üzrə müttəfiqi hesab edilən Türkiyə dövləti əsas diqqətini respublikamızın

neft ehtiyatlarının xarici bazarlara nəqli üzərinə cəmləşdirib. Bu məqsədlə, Azərbaycan hökuməti Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri marşrutunu irəli sürüb və kəmərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra təkliflərlə çıxış edib.

1999-cu il noyabrın 18-də ATƏT-in İstanbulda keçirilmiş Zirvə toplantısı çərçivəsində XX əsrin çox mühüm layihəsi hesab edilən və mübahisəli müzakirələrə səbəb olan “Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri vasitəsilə Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ərazilərindən xam neftin nəql edilməsinə dair saziş” Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə və ABŞ prezidentləri tərəfindən imzalanması region ölkələrinin strateji əməkdaşlığı və Avropaya inteqrasiyası sahəsində mühüm addım oldu. Eyni vaxtda, “İstanbul Bəyannaməsi”nin qəbul edilməsi Azərbaycan dövlətinin, yeni neft strategiyasının həyata keçməsi istiqamətində, eləcə də Türkiyə dövləti ilə dostluğun və əməkdaşlığın daimi olmasını təsdiq edən çox əhəmiyyətli bir sənəd idi.

Hazırda Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əlaqələr bu möhkəm təməl əsasında qurulur. Son 20 ilə yaxın bir müddətdə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında qarşılıqlı ikitərəfli əlaqələr daim yüksək səviyyədədir. Bu baxımdan, “Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurasının qurulması haqqında Birgə Bəyannamə”nin imzalanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan və Türkiyə ikitərəfli iqtisadi əməkdaşlığı və sərmayələrə verdikləri böyük əhəmiyyət də ölkələrimizin inkişafını şərtləndirən amillərdəndir. Azərbaycanla Türkiyə arasında ticarət dövriyyəsi hal-hazırda 5 mlrd. ABŞ dollarından çoxdur. 2020-ci ilin sonuna Azərbaycanın Türkiyə iqtisadiyyatına yatıracaq sərmayələrin həcmi 20 mlrd. ABŞ dollarına bərabər olacağı nəzərdə tutulur ki, bunun da 15 mlrd. ABŞ dolları Dövlət Neft Şirkətinin payına düşür [2].

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərləri, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu kimi nəhəng layihələr Türkiyə ilə Azərbaycan əməkdaşlığının gələcək inkişafında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Adı çəkilən layihələrdən sonra 2012-ci il iyunun 26-da həyata keçirilməsinə başlanılan və 2018-ci il iyunun 12-də açılışı olan Trans-Anadolu (TANAP) təbii qaz boru xətti layihəsi də ölkələrimizin regionda və dünyada nüfuzunu artırır. Beləliklə də, TANAP layihəsi Azərbaycan və Türkiyə üçün önəmli enerji təhlükəsizliyi layihəsidir. Enerji təhlükəsizliyi isə hər bir ölkənin milli təhlükəsizlik məsələsidir.

2020-ci ildə bu kəmərlə nəql olunacaq qazın həcmi ildə 16 mlrd. m³, 2023-cü ildə 23 mlrd. m³, 2026-cı ildə isə 31 mlrd. m³ çatdırılacaq. İlk dövrdə TANAP kəməri ilə nəql olunacaq 16 mlrd. m³ Azərbaycan qazının 10 mlrd. m³ Avropaya, 6 mlrd. m³ isə Türkiyəyə satılacaq. Avropa üçün nəzərdə tutulan qaz Türkiyə-Bolqarıstan və ya Türkiyə-Yunanıstan sərhədində təhvil veriləcək. Bu tarixi hadisə Azərbaycan-Türkiyə strateji tərəfdaşlığının yeni və dinamik inkişaf mərhələsi kimi qiymətləndirilə bilər [2].

Bununla yanaşı, 2013-cü ildə Trans-Adriatik Boru Kəməri Layihəsi (TAP layihəsi) Yunanıstan ərazisində Yunan-Türkiyə sərhədindən başlayaraq,

TANAP-a birləşən, Yunanıstan, Albaniya və Adriatik dənizindən keçən və İtaliyada başa çatan əsas ixrac marşrutu kimi seçilməsi də tarixi hadisə olunur (şəkil 1). Boru kəmərinin uzunluğu 878 km təşkil edəcək və fəaliyyətə başlaması 2020-ci ilə planlaşdırılır. İlk nəql qabiliyyətinin 10 mlrd. m³ olması nəzərdə tutulmuşdur [1].

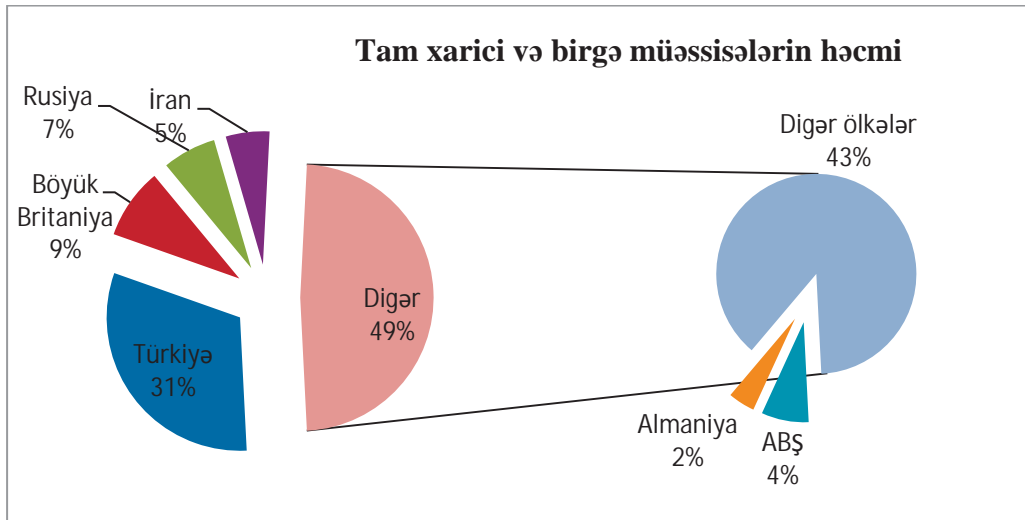
Şək. 1. TANAP və TAP layihələri

Hazırda Azərbaycan həm regionun, həm də Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, dünyanın global enerji bazarında ciddi rol oynayan ölkədir. Bir sıra Avropa ölkələrinin qaz bazarında Azərbaycanın payı 40%-ə qədər artıb. Azərbaycanın mövcud qaz ehtiyatları bundan sonrakı 100 il ərzində respublikanın və tərəfdaş dövlətlərin mavi yanacaq olan tələbatının ödənməsinə imkan verəcək.

2017-ci il oktyabrın 30-da istifadəyə verilən Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti nəinki iqtisadi, həm də siyasi baxımdan çox önəmli hadisədir. Bakı-Tbilisi-Qars tarixi İpək Yolunun bir hissəsinin bərpası deməkdir və bu yoldan Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ilə yanaşı, Çin, Orta Asiya və Avropa ölkələri də istifadə edəcəklər. Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi Hindistan, Pakistan, İran, Azərbaycan, Rusiya və Avropa ölkələrini birləşdirəcək. Azərbaycan hər iki layihədə fəal iştirakçısıdır və öz maliyyə resurslarını ortaya qoyan ölkədir [3].

Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xəttinin açılışı və Kurik bərə kompleksinin istifadəyə verilməsi Transxəzər beynəlxalq nəqliyyat marşrutu üzrə ixrac konteynerlərinin daşınmasında əlavə stimulaşdırıcı faktor olub. Tranzit dəmir yolu daşınmalarının həcmi 16 mln. ton təşkil edib ki, bu, 2016-cı illə müqayisədə 23% çoxdur. 2018-ci ilin sonuna tranzit yük daşımalarının həcmi 17,1 mln tona çatdırılmışdır.

2017-ci ilin statistik məlumatlarına əsasən qeydiyyatda alınmış 5287-si tam xarici investisiyalı, 1710-u isə birgə müəssisə olmuşdur. Statistik vahidlərin Dövlət Registrində qeydiyyatdan keçmiş tam xarici investisiyalı və birgə müəssisələrə əsasən 2017-ci il üzrə Türkiyə investisiyalı tam xarici və birgə müəssisələrin həcmi 31,2% olmaqla üstünlük təşkil etmişdir (şəkil 2).

Şək. 2. Azərbaycanda investiya qoyuluşunda tam xarici və birgə müəssisələrin payı

2018-ci ildə Türkiyənin Azərbaycana investisiyaları 12,7 mlrd. ABŞ dolları, Azərbaycan şirkətlərinin Türkiyəyə investisiyaları isə 10,2 mlrd. ABŞ dolları, həcmində olmuş, ümumi ticarət dövriyyəsi isə 2,1 mlrd. dollar təşkil etmişdir [4].

Cədvəl 1

Xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası (milyon ABŞ dolları ilə)

Əməliyyatın növü	2015	2016	2017	2018
<i>İdxal</i>	9,216.7	21,946.7	22,593.6	123, 7
<i>İxrac</i>	12,729.1	8,489.1	8,782.0	92,3

Mənbə: www.stat.gov.az

Eyni zamanda 2019-cu ildə iki ölkə arasında ticarət dövriyyəsi 2018-ci illə müqayisədə 32,5 faiz artaraq 4,509 milyard ABŞ dolları olub. Bu dövrdə ixrac 56,8 faiz artaraq 2,863 milyard ABŞ dolları, idxal isə 4,4 faiz artaraq 1,647 milyard ABŞ dolları təşkil edib. Bu ilin yanvar ayında isə iki ölkə arasında ticarət dövriyyəsi illik müqayisədə 2 faiz artaraq 224,418 milyon ABŞ dolları olub. Eyni dövrdə ixrac 3,9 faiz azalaraq 122,736 milyon ABŞ dolları, idxal isə 10,2 faiz artaraq 101,681 milyon ABŞ dolları olmuşdur (cədvəl 1).

Azərbaycan Respublikasının ümumi ticarət dövriyyəsində 11,4 % payla II yeri tutan, idxalında isə 17,9 % payla liderlik edən Türkiyə Respublikası ölkənin əsas xarici ticarət tərəfdaşlarından biri olaraq qalmaqdadır. Bu gün Türkiyənin 17 subyekti Azərbaycandakı tərəfdaşları ilə birlikdə ticari-iqtisadi, elmi-texniki və mədəni əməkdaşlıq haqqında sazişlər həyata keçirir [11].

Son illərdə Türkiyəyə qoyulan Azərbaycan sərmayəsindəki artım da xüsusi diqqət çəkən məqamlardandır. Bu sərmayə qoyuluşlarının, xüsusilə böyük kapital tələb edən sektorlarda (gəmiçilik–Palmali, neft–ARDŞ-in Petkimi alması) həyata keçirilməsi iqtisadi münasibətlərin strateji xarakterini ön plana çıxarır. Azərbaycanda və Türkiyədə iş adamlarının birləşdiyi təşkilatların (TÜSIAB, ATIB, Türkiyədə Azərbaycanlı İşadamları Dərnəyi) fəaliyyətlərini artırmaları və iqtisadi fəaliyyətlə yanaşı, elmi-tədqiqat, sosial və mədəni sahələrə də diqqət ayırmaları ümumən ikitərəfli münasibətlərə öz təsirini göstərir.

Türkiyə üçün Azərbaycan dayanıqlı enerji mənbəyi, Orta Asiya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi üçün sözügedən regiona açılan qapı, İpək yolu üzərindəki dövlətlərlə ticarət imkanı, böyük xammal ehtiyatları ilə təminat və s. rolunu oynayır. Azərbaycan üçün isə Türkiyə enerji ehtiyatlarının dünya bazarlarına çıxarılması, Avropa Birliyi ilə iqtisadi əlaqələrin dərinləşməsində tranzit ölkə, regional və beynəlxalq strateji layihələrdə dayanıqlı tərəfdaş və s. qismində çıxış edir. Bu, bütün dünyaya yeni liderlik modelinin təklifidir. Tək bir ölkənin deyil, iki bir-birinə çox yaxın olan dövlətin lider kimi əməkdaşlıq etmək, ədalətli siyasət əsasında demokratiyanı inkişaf etdirmək niyyətinin təzahürüdür. Hesab edirik ki, XXI əsrin mahiyyətinə uyğun olan, dünyaya sülh və barış gətirə biləcək yeganə liderlik modeli budur.

2018-ci il oktyabrın 19-da Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin Türkiyənin İzmir şəhərində inşa olunan STAR Neft Emalı Zavodunun (SOCAR Turkey Aegean Refinery) açılış mərasimi keçirildi. Layihənin ümumi investisiya dəyəri 6,3 mlrd. ABŞ dolları təşkil edir. STAR Türkiyənin ilk Strateji Sərmayə Təşviq Sənədinə sahibdir. Zavod ildə 10 mln. ton xam neft emal gücünə malikdir. Burada ildə 1,6 mln. ton nafta, 5 mln. ton dizel, 1,6 mln. ton təyyarə yanacağı, 300 min ton LPG, 700 min ton neft koksu istehsal olunacaq.

STAR əsas payı SOCAR-a məxsus Türkiyənin yeganə neft-kimya kompleksi olan "Petkim"-i xammalla təmin edəcək, Türkiyə bazarında getdikcə artan dizel və təyyarə yanacağı tələbatının bir hissəsini qarşılıyacaq, nəticədə Türkiyənin idxalını 1,5 mlrd. ABŞ dolları azaldacaq. Beləliklə, müəssisə Türkiyənin neft məhsullarına olan tələbatının 25%-dən çoxunu təmin edəcək.

Son 7 il ərzində ölkəmizin ümumi daxili məhsulu təxminən 3 dəfə, büdcə xərcləri 12 dəfə artmışdır. Azərbaycanın ən böyük neft şirkəti olan SOCAR tərəfindən Türkiyəyə yatırılan investisiyanın həcmnin ümumilikdə 20 mlrd. ABŞ dollarına çatdırılması gözlənilir [10]. Lakin təbii ki, ikitərəfli əməkdaşlıqda hər iki ölkənin beynəlxalq öhdəliklərindən qaynaqlanan problemləri də vardır ki, bu problemlərdən biri də Türkiyənin Avropa Birliyi ilə Gömrük İttifaqı müqaviləsi imzalamış protokola əsasən, üçüncü ölkələrdən edilən

idxalatda Avropa Birliyi ilə ortaq qaydalar tətbiq olunur ki, burada ölkələr müstəqil olaraq hərəkət etmə imkanını itirir. Buna görə də, Türkiyə Avropa Birliyinin üçüncü ölkələrə göstərdiyi ikili ticarət qaydalarına əməl etmək məcburiyyətində qalır. Azərbaycan isə 1993-cü ildə Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) ilə Sərbəst Ticarət Anlaşması imzalamış və Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan və Qırğızıstanla müəyyən Gömrük Tarifləri çərçivəsində daha yüksək avantajlar və təxminən 10-15%-lik güzəştlər əldə etmişdir [6].

Qeyd olunan problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Viza rejiminin ləğvi daha çox turizm sektoru baxımından əhəmiyyətli görünərsə də, iqtisadi, ictimai və mədəni əlaqələrin də inkişaf etdirilməsi üçün geniş imkanlar yaradır. Bu problem aradan qalxarsa, iki ölkə arasındakı “məsafə” qısalar və bu, əlaqələrin ciddi səviyyədə inkişaf etdirilməsinə də fayda gətirə bilər. Digər tərəfdən viza və daşımaçılıqla bağlı problemlərin Azərbaycan tərəfində davam etməsi, iri Türk holdinqlərinin Azərbaycanda iqtisadi varlıqlarının aşağı səviyyədə qalması mənfi hal kimi diqqət çəkir.

Azərbaycan və Türkiyə arasında mövcud olan iqtisadi sahədəki əməkdaşlığı analoji olaraq, kənd təsərrüfatı sahəsində də görmək mümkündür. Bu sahədəki əməkdaşlıq 1994-cü ildə imzalanmış "Kənd təsərrüfatında elmi-texniki və iqtisadi əməkdaşlıq haqqında" sazişə əsaslanaraq gerçəkləşdirilir. Həmin sahənin inkişafı ilə əlaqədar son illərdə irəliləmələr qeydə alınır. Bu mənada Ankarada Azərbaycan-Türkiyə Kənd Təsərrüfatı İcraiyyə Komitəsinin 5-ci iclasının keçirilməsi əhəmiyyəti ilə diqqət cəlb edir. İclasda bu sahəni əhatə edən bütün məsələlər haqqında geniş müzakirələr aparılmış və vurğulanmışdır ki, enerji layihələrindən əldə olunan gəlir kənd təsərrüfatına daha böyük sərmayələr qoyulmasına şərait yaradır. Digər sahələrdəki kimi, aqrar sahədə də əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətində tədbirlər planının işlənilməsi hazırlanması qərara alınmışdır.

İqtisadiyyatın əksər sahələrində olduğu kimi, Azərbaycanla Türkiyə arasında əməkdaşlıq bankçılıq və sığorta sektorunda da yaradılmış və inkişaf etməkdədir. Uzun müddətdir ki, Türkiyənin bankları və sığorta təşkilatları Azərbaycanda fəaliyyət göstərməkdədirlər. Türkiyə banklarının Azərbaycanda fəaliyyətləri üçün bir sıra səbəblər vardır. Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyəti arasındakı ticarət əlaqələrinin nizama salınması və genişləndirilməsi ilə əlaqədar maliyyə sahəsində hökm sürən sıxıntılıların daha asan həll edilməsi üçün, təcrübəli türk banklarının Azərbaycanda fəaliyyəti əhəmiyyətli məsələ olmuşdur [4].

Bundan əlavə, minlərcə türk iş adamı və türk işçi qüvvəsi uzun illərdir ki, ölkəmizdə fəaliyyət göstərməkdədirlər. İstər onların Azərbaycandakı fəaliyyətində, istərsə də Türkiyəyə pul köçürmələri və digər bank xidmətlərindən istifadəsində türk bankları əhəmiyyətli rolunu oynayır. Digər tərəfdən, Türk ixracatı sənayesi və mübadiləsinə də xidmət edilməsi vacib məsələyə çevrilmiş və nəticədə yuxarıda göstərdiyimiz bu və digər amillər zamanla Azərbaycanda

yeni türk banklarının fəaliyyətinə səbəb olmuşdur.

Suverenliyimizin ilk dönəmlərində olduğu kimi, bu gün də türk bankları Azərbaycanın bankçılıq sektorunda Qərb ölkələrinin bankları ilə çiyin-çiyinə uğurlu fəaliyyət göstərir. Xüsusən də son illərdə Azərbaycanda “Western Union” pul köçürmələrinin fəaliyyətə başlaması bu əməkdaşlığı daha da möhkəmləndirmişdir. Belə ki, “Western Union”-un Azərbaycandakı rəsmi nümayəndəsi Parabankdır ki, o da türk banklarından biridir. Türk banklarının bu cür sürətlə inkişafı, Azərbaycan bankçılıq sektoru ilə birgə banklar yaratması və banklararası əməkdaşlığı, yaxın gələcəkdə Türkiyə və Azərbaycan arasındakı ticarətin də yüksəlməsinə öz təsirini göstərəcəkdir [7].

Azərbaycan ərazisini Şərqi-Qərb və Şimal-Cənub istiqamətində kəşib keçən və gələcəyin informasiya magistralı hesab olunan Trans-Asiya-Avropa (TAE) beynəlxalq fiberoptik kabel xətti Çinin Şanxay şəhərindən başlayaraq Almaniyanın Frankfurt-Mayn şəhərində 24 min km məsafədə uzanır. TAE fiber-optik magistral xəttinin Azərbaycan ərazisində tikintisi “Aztelekom” İstehsalat Birliyi ilə Türkiyənin “Hesfibel” şirkəti arasında bağlanmış müqaviləyə əsasən 1999-cu ildə başlamış və tikintisi başa çatdırılmışdır [8].

Azərbaycan və Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin yuxarıda adı çəkilən sahələr üzrə araşdırılması iki ölkə arasındakı əlaqələrin struktur baxımından kompleks şəkildə inkişaf etməkdə olduğunu deməyə əsas verir.

Azərbaycan-Türkiyə ticarət və siyasi-iqtisadi əməkdaşlığında mövcud sahələrin öyrənilməsi göstərir ki, onlarda artıq doyma baş verir, bazarların yeni seqmentlərinin işlənilməsinə ehtiyac vardır. İlk məsələlərdən biri ondan ibarətdir ki, xarici ticarət əlaqələrinin inkişafına baxmayaraq Azərbaycanın qarşısında strateji əhəmiyyəti yüksək olan Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaq, ÜTT-nin isə əsas məqsədi dünya ticarətinin genişmiqyaslı və dünya səviyyəsində liberallaşdırılmasıdır.

Xarici ticarətin liberallaşdırılması bir sıra ölkələrdə bir tərəfli qaydada aparılır. Azərbaycanda, Ukraynada, Rusiya Federasiyasında və digər keçmiş SSRİ ölkələrində bu proses eyni aparılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarət sisteminin sürətli liberallaşdırılması əvvəlki hallarda az qiymətləndirilmiş və iqtisadi baxımdan qənaətli olmamışdır. Bütün bunlar milli istehsalçıların xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılmasına mane olur və milli istehsalçıları daxili bazarda rəqabətdən qorumurdu.

Azərbaycanın qeyri-neft məhsulları ixracatının bir ölkədən (Rusiya) asılılıq səviyyəsi 35%-ə, üç ölkədən (Rusiya, Türkiyə və İsveçrə) asılılıq səviyyəsi isə 65%-ə yaxındır ki, bu da kifayət qədər riskli göstəricidir. Bu riskin azaldılması üçün ikitərəfli əlaqələrdə qeyri-neft sektorunun inkişafına daha çox diqqət ayırmaq lazımdır [11].

Azərbaycan bazarının xarici firmalara birtərəfli qaydada açılması idxalı gücləndirmiş, istehlakın rəşional strukturunu formalaşdırmamış və yerli istehsalın maddi, texniki, texnoloji bazasının təkmilləşdirilməsinə şərait yaratmamışdır. Bunların aradan qaldırılması üçün:

- Xarici ticarət üzrə qəbul edilmiş proqramlara əsasən onun diversifikasiyasını həyata keçirmək lazımdır ki, Türkiyə ilə münasibətdə bu xüsusi olaraq qeyd edilməlidir;
- Azərbaycan-Türkiyə sərhədyanı ərazilərində regional və beynəlxalq əhəmiyyətli Azad Ticarət Zonaları yaradılmalıdır;
- Xarici ticarət siyasətinin koordinasiyası baxımından, xarici ölkələrdə milli ticarət təşkilatlarının yaradılmasına dövlət səviyyəsində yardım edilməli, Azərbaycan və Türkiyə arasında ticarət palatalarının mövcud olması ilə yanaşı təşkilatlar, şirkətlər öz aralarında müəyyən əlaqələr yaratmalıdır;
- İstehsal məhsullarının ixracının gücləndirilməsi həyata keçirilməli və Azərbaycanın əsas ixrac partnyoru kimi Türkiyə seçilməlidir.

Azərbaycan və Türkiyənin xarici ticarət əlaqələri özünün inkişafı baxımından iki strateji partnyorların münasibətləri çərçivəsində çox dinamikdir. Hər il xarici ticarət sahəsində yeni layihələr hazırlanır, əməkdaşlıq üçün imkanlar axtarılır. Hər il hər iki ölkənin sahibkarları birgə konfranslar və sərğilər keçirir və xarici ticarətin inkişafı üçün səylərini əlaqələndirirlər.

2015-ci il aprelin 24-də Çanaqqalada türk ordusunun qələbə qazanmasının 100 illiyi ilə bağlı keçirilən təntənəli mərasimdə Azərbaycan Prezidentinin iştirakı, 2018-ci il sentyabrın 15-də isə Bakının işğaldan azad olunmasının 100 illik yubileyinə həsr olunmuş hərbi paradla hər iki ölkənin dövlət liderlərinin bir yerdə bütün dünyaya nümayiş etdirdikləri siyasi birlik, bir daha sarsılmaz gücün ifadəsi, işğal altında olan torpaqlarımızın azad ediləcəyinə birgə inamın təcəssümü və türk dünyasında müstəqil dövlətçiliyin, vətənpərvərliyin daha da qüvvətlənməsinə təkan verən mühüm hadisə oldu.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti, Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının sədri, cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə 10.04.2020-ci il tarixində Türk Şurasının videokonfrans vasitəsilə fəvqəladə Zirvə görüşü keçirilmişdir. Türk Şurası dünya miqyasında ilk beynəlxalq təşkilatdır ki, dövlət başçıları səviyyəsində COVID-19 pandemiyasına həsr olunmuş Zirvə görüşü keçirmişdir. Bu dövlətləri birləşdirən ortağ soykök, tarix, mədəniyyət və milli dəyərlər qarşılıqlı səmərəli fəaliyyət üçün mühüm əsasdır.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı, ticarət münasibətləri və idxal-ixrac əməliyyatları üçün nəqliyyat daşımaları mühüm əhəmiyyətə malikdir. Pandemiya dövründə Azərbaycan Türkiyə və Mərkəzi Asiya arasında etibarlı tranzit-logistika mərkəzi kimi öz roluna məsuliyyətlə yanaşaraq, tranzit yüklərin daşınması üçün əlavə tədbirlər görmüş, qarşılıqlı anlaşma və əlaqələndirmə şəraitində Türk Şurası ölkələri arasında beynəlxalq yükdaşımaları fasiləsiz olaraq həyata keçirmişdir.

Prezident İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, pandemiyanın mənfi təsirlərinə baxmayaraq, 2020-ilin ilk üç ayı ərzində türkdilli ölkələrdən 180 min tondan artıq yük Azərbaycan vasitəsilə daşınmışdır ki, bu da ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 40 min ton çoxdur [9].

Türk Şurasının bu fəvqəladə Zirvə görüşü koronavirus pandemiyası ilə mübarizədə türkdilli ölkələr arasındakı həmrəyliyi daha da möhkəmləndirəcəkdir. Bu çətin günlərdə Türkiyə Respublikası da öz növbəsində qardaş dövlətlərə yardım etməyə çalışır. Pandemiyanın dünya iqtisadiyyatına mənfi təsirindən qorunmaq, həmçinin onun fəsadlarının azaldılması üçün ölkələrimiz arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bundan başqa SOKAR “Biz Bize Yeteriz Türkiyəm” kompaniyasına TANAP ilə birlikdə 5,5 mln. türk lirəsi dəyərində yardım etmişdir. Hal-hazırda da Azərbaycana geri dönə bilməyən on minə yaxın vətəndaşımıza və tələbələrimize COVID-19 bəlasının öhdəsindən gəlmək, hər iki dövlətin iqtisadiyyatına dəstək olmaq məqsədi ilə yardımlar edir.

Mövcud vəziyyətdə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında yük daşımaları üçün istifadə edilən dəmir yolu xəttinin Orta Asiyayadək uzadılması nəzərdə tutulur. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti vasitəsilə mövcud yükə əlavə olaraq gündəlik 3500 ton yükün daşına bilməsi üçün işlər artıq görülür [9]. Bağlanan quru yollar ilə əlaqədar Azərbaycan mühüm bir tranzit marşruta çevrilib. Eyni zamanda pandemiya sonrakı dövr üçün də Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərin hər zamankı kimi artan xətt üzrə inkişaf etdirilməsi üçün indidən müəyyən hazırlıqların görülməsi vacib əhəmiyyətə malikdir.

İki ölkə qlobal miqyasda təsirləri olan, qarşılıqlı fayda gətirən, regionda sülh və əmin-amanlığa xidmət göstərən ciddi layihələr üzərində işləyirlər. Onlar geniş geosiyasi məkanda qoşa dayanaraq lider dövlətlər rolunu oynamaqda qərarlıdırlar. Buna kifayət qədər potensial vardır!

Aparılan tədqiqatlara əsasən əldə olunan nəticələr:

1. STAR "Petkim"-i xammalla təmin edərək, Türkiyənin idxalını 1,5 mlrd. ABŞ dolları azaldaraq, Türkiyənin neft məhsullarına olan tələbatının 25%-dən çoxunu təmin edir.
2. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti vasitəsilə mövcud yükə əlavə olaraq gündəlik 3500 ton yükün daşına bilməsi üçün işlər görülür. Bağlanan quru yollar ilə əlaqədar Azərbaycan mühüm bir tranzit marşruta çevrilir.
3. Azərbaycan Respublikasının ümumi ticarət dövriyyəsində 11,4% payla II yeri tutan, idxalında isə 17,9% payla liderlik edən Türkiyə Respublikası ölkənin əsas xarici ticarət tərəfdaşlarından biridir.
4. Türkiyə və Azərbaycan arasında ikitərəfli siyasi və iqtisadi münasibətlər “strateji tərəfdaşlıq” istiqamətində sürətlə inkişaf edir.
5. Türkiyə və Azərbaycan timsalında “liderlik modeli” təklif olunur.
6. Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri hər iki dövlətin geosiyasi məkana inteqrasiyası istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri son 20 ildə: uğurlar və imkanlar. Bakı: ARPSAM, 2011, 158 s.
2. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016). Bakı: ARPSAM, 2017, 900 s.
3. Cahangirli C.X. Müasir dövrdə Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri. Bakı, 2006, 109 s.
4. Hasan E.M., Alper Tazegül. Türkiyə ilə Azərbaycan siyasi və ekonomik ilişkileri. Ankara: 2012, 190 s.
5. Həsənov Ə.M. Azərbaycanın geosiyasəti. Bakı, 2015, 1056 s.
6. Nəsimov E.M. ABŞ və Türkiyənin Qafqaz geosiyasi regionunda strateji maraqları və Azərbaycan Respublikası. Bakı, 2006, 314 s.
7. Süleymanov E., Aras O.N. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, 2016, 412s.
8. <http://www.economy.gov.az>
9. <https://president.az>
10. <http://www.socar.az>
11. <https://www.stat.gov.az>

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНО-ТУРЕЦКИХ ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

М.МУСАЕВА

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются политические и экономические стратегии развития и перспективные направления развития Азербайджана и Турции, уточняется влияние геополитических и геоэкономических процессов на Южном Кавказе, а также воздействие азербайджано-турецкого стратегического сотрудничества на политико-экономические процессы в регионе. Азербайджан и Турция стали активными участниками международных отношений как два государства одной нации и вносят активный вклад в процесс обеспечения мира и безопасности в мире. Мультивекторная внешняя политика обеих стран рассматривалась в контексте важных международных событий.

Вместе с тем, на научной основе были проанализированы ряд крупномасштабных проектов, реализованных в Каспийско- Средиземноморском регионе с участием Турции и Азербайджана, текущее состояние экономических отношений между странами региона, преимущество стратегических транспортных коридоров для обеспечения их энергетической безопасности, их будущая роль как гаранта экономического развития и роста инвестиций в регионе.

В целом, в статье рассмотрены внешнеполитические курсы, представлены геостратегические преимущества и военно-геостратегические позиции Турции и Азербайджана, которые отвечают интересам государств мира.

Ключевые слова: Азербайджан-Турция, «одна нация-два государства», стратегическое партнерство, стратегическое сотрудничество, геостратегические цели, политические и экономические отношения, социальная стабильность, энергетическая безопасность, транснациональные интересы, внешняя торговля, бассейн Черного и Каспийского морей, Южный Кавказ, транспортный коридор Север-Юг.

MODERN DEVELOPMENT TRENDS OF AZERBAIJANI-TURKISH POLITICAL-ECONOMIC RELATIONS

M.MUSAYEVA

SUMMARY

The article analyzes political and economic development strategies and perspective directions of the development of Azerbaijan and Turkey, as well as clarifies geopolitical and geo-economic processes in the South Caucasus, as well as the impact of Azerbaijan-Turkey strategic cooperation on political and economic processes in the region. Azerbaijan and Turkey have become active actors in international relations, as two states of one nation, and make an active contribution to the process of ensuring peace and security in the world. The multivector foreign policy of both countries was studied in the context of important international events.

In addition, a number of large-scale projects implemented in the Caspian-Mediterranean region with the participation of Turkey and Azerbaijan, the current state of economic relations between the countries of the region, advantages of strategic transport corridors to ensure their energy security, their future role as guarantors of economic development, and increased investment in the region have been analyzed on a scientific basis.

In general, the article examines foreign policy courses, giving the geostrategic advantages and military-geostrategic positions of Turkey and Azerbaijan, which are in the interest of the world's states.

Keywords: Azerbaijan-Turkey, “two states of one nation”, strategic partnership, strategic cooperation, geostrategic goals, political and economic relations, social stability, energy security, transnational interests, foreign trade, Black and Caspian Sea basin, South Caucasus, North-South transport corridor.